

ЧД-252/10

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига СССХХХІІІ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књига 10

Др ПЕТАР Ш. ВЛАХОВИЋ

РУКОПИСНА ЗБИРКА
ДУШАНА ТОМАШЕВИЋА – ЂИРКА

БЕОГРАД

1960

ACADEMIE DES SCIENCES

АКАДЕМИЈА НАУКАРСКИХ

ДОБРОДОБРОГРАДСТВИЈА

Др ПЕТАР Ш. ВЛАХОВИЋ

РЕЧЕНЕ МАМАДАНАЧА СКРС
ДУШАНА ТОМАШЕВИЋА — ЂИРКА

Приказана је у III. години, 1860. године, као најбоља

БИБЛИОТЕКА УСТАНОВА

ЗА ПРОСВЕТУ И СТРУЧНУ

КУЛТУРУ

1860.

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES

MONOGRAPHIES

Tome CCCXXXIII

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE

Nº 10

Dr PETAR Š. VLAHOVIĆ

RECUEIL MANUSCRIT DES CHANSONS
DE
DUŠAN TOMAŠEVIĆ – ĆIRKO

Accepté à la III Séance, du 26-IV-1960, de la Classe des Sciences sociales

R é d a c t e u r

BORIVOJE DROBNJAKOVIĆ

Membre correspondant de l'Académie
Directeur de l'Institut d'Ethnographie

B E O G R A D
1 9 6 0

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА СССХХХИІ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

КЊИГА 10

Др ПЕТАР Ш. ВЛАХОВИЋ

РУКОПИСНА ЗБИРКА
ДУШАНА ТОМАШЕВИЋА – ЂИРКА

Примљено на III скупу, од 26-IV-1960, Одељења друштвених наука

Уредник

Дописник БОРИВОЈЕ ДРОБЊАКОВИЋ

Директор Етнографског института

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

Научно уџило

БЕОГРАД

1960

БИБЛИОТЕКА
АНТОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА
И. Бр. 9838

САНДОВАЛ

Том: ПРИЧА О АДАМУ

САНДОВАЛ

Том: ПРИЧА О АДАМУ

Библиотека за читаче

САНДОВАЛ

Библиотека за читаче

Библиотека за читаче

БИБЛИОТЕКА НА АКАДЕМИЈУ НАУКА СРПСКУ БЕОГРАД

САНДОВАЛ

САНДОВАЛ

Слог: Издавачке установе „Научно дело“, Београд, ул. Вука Каракића бр. 5
Штампа и повез: Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска бр. 28

САДРЖАЈ

	Страна
1. Увод	1
2. Услови у којима је радио и стварао Душан Томашевић — Ћирко	2
3. Преглед важнијих догађаја за време НОБ-а у Пријепољу и околини	3
4. Садржај Томашевићеве збирке	5
5. Значај Томашевићеве збирке	9
6. Оригиналност Томашевићеве збирке	12
7. Неколико напомена о односу индивидуалног и заједничког стварања наших народних умотворина	14
8. Закључак	17
9. Прилог: Песме Томашевићеве збирке	19
10. Résumé: Recueil manuscrit des chansons de Dušan Tomašević — Ćirko	30

Садржина ове књиге је посвећена једном од највећих народних умотворина из наше историје, а то је Душан Томашевић — Ћирко. Ћирко је био највећи народни певач у Југославији, а његове песме су биле веома популарне у целој Југославији. Ћирко је био родом из села Јасеновица, где је провео већи део свог живота. Ћирко је био велики музичар и певач, али је и био велики људски човек. Ћирко је био један од највећих људских бригадира у Југославији, али је и био један од највећих људских хуманиста. Ћирко је био један од највећих људских хуманиста у Југославији, али је и био један од највећих људских хуманиста у Југославији. Ћирко је био један од највећих људских хуманиста у Југославији, али је и био један од највећих људских хуманиста у Југославији.

Издато је у склопу програма Радио-телевизије Србије и Црне Горе за промоцију књижевности Србске академске науке. Година: Великирефлекс, издавач: Радио-телевизија Србије и Црне Горе, 1982. година.

1. У ВОД

Када је 1949 Етнографски институт Српске академије наука по-крену ширу акцију за прикупљање народних умотворина, поглавито оних које су настале у току Народноослободилачке борбе, пред револуцију и после ње,¹ захваљујући доброти Драга Стиковића из Пријепоља, дошао сам до једне занимљиве збирке песама у којој су у духу народног стваралаштва описани многи догађаји из Народноослободилачке борбе у Срезу милешевском (Пријепоље). Стиковић ми је на ту збирку обратио пажњу случајно и не претпостављајући од какве је научне вредности. Наиме он је, док је боравио у герили са Душаном Томашевићем-Ћирком, дословно преписивао (а по свему судећи и сам учествовао у састављању) сваку песму коју је Томашевић испевао. Пошто је скоро непрекидно био у његовом друштву, Стиковић је сачувао збирку од 27 песама, од којих се данас све певају у Санџаку, па је неке као део народне књижевности побележио и проф. Миљан Мојашевић још 1947 и објавио у Зборнику радова Етнографског института (књ. 1, Београд 1950) и не претпостављајући да ће се једнога дана открити њихов аутор.

Зна се поуздано да Томашевић није био гуслар на гласу, мада је с времена на време гусла и гусле у кући имао. Није био ни песник који је хтео да се овековечи стиховима. Па ипак, код њега је у време када је даноноћно био заузет стихијом рата, поникла идеја да пева песме у духу народних. Откуда се ова мисао родила код једног политичког радника, и то у време рата, када се честито није могао ни наспавати, штање је на које се може одговорити тек после анализе догађаја у Санџаку, а посебно у Срезу милешевском. Томашевић је у овоме крају као организатор устанка имао низ проблема. Био је свестан чињенице да је највећи део становништва неписмен и да је агитација сваке врсте, сем живе речи, унапред осуђена на неуспех. Због тога је, као што ће се из даљих излагања видети, пришао певању песама „на народну“. Но, да би се што правилније сагледао овај проблем, треба претходно схватити поједине моменте из народног живота у Срезу милешевском, особито за време Другог светског рата, и бацити летимичан осврт на догађаје који су одражени у овим песмама. Учинило ми се да је ово штање од интереса, јер говори како је настајала наша народна поезија и колика је улога појединача у томе.

¹ Видети оширијије: Р. Марковић, Извештај о фолклорној збирци Етнографског института Српске академије наука, Гласник Етнографског института I, Београд 1952, 581.

2. УСЛОВИ У КОЈИМА ЈЕ РАДИО И СТВАРАО
ДУШАН ТОМАШЕВИЋ-ЂИРКО

Област старога Раса, односно она од доласка Турака политички створена земљоузина коју називамо Санџак, постала је још од Средњега века синоним беде и заосталости. Удаљавање државних центара српске средњевековне државе из планинских у питомије крајеве пут југоистока, утицало је на опадање привредних и културних прилика овога краја. На ово се скоро одмах надовезује вишевековно господство турско, у коме су периоду запуштене многе важније комуникације, становништво ограничено на територију своје уже области, из које се извлачило само у време буна и метежа, а иначе пригњечено тешким чифчиским животом. Разуме се да у оваквим условима није могло бити ни помена о макаквом културном напретку, јер се животарило у тешким условима од данас до сутра. А то „од данас до сутра“ трајало је такорећи све до друге деценије XX века. Па ипак, ово становништво је чувало и сачувало свој ослободилачки револуционарни морал без обзира на патње и тешкоће кроз које је пролазило.

У време старе Југославије, културном, економском и политичком уздизању становништва у Санџаку није поклањана особита пажња: животарило је животом који се није много разликовао од живота под Турцима. Давало се „држави државно, а цару царево“ и живело у кругу патријархалне породице, на домаћем огњишту. Школе су биле ретке; оне које су отворене између два последња рата, обично су водили људи који су по некој дисциплинској казни доспевали у овај крај, па је од њих било мало користи. Читаоница, библиотека, болница и других неопходних установа није било, нити се на њихово подизање обраћала пажња. Путеви су и даље остали уске козје или пешачке стазе, што је ове људе упућивало на саме себе и у њиховој души остављало слику заосталости. Чаршија, која је, како се то у народу каже, „држала себе високо“, била је слабо везана са селом, па је санџачки сељак једину утеху налазио у својим умотворинама у којима је иронизирао нова схватања на живот села.

У прилично великој душевној депресији санџачки сељак дочекао је Други светски рат, и без обзира на услове у којима је живео, био је спреман да брани земљу и да се супротстави непријатељу. Њему је било дosta робовања, јер је робовао вековима. Отуда вероватно и онај самопрегор 47 плевальског пукава бивше југослов. војске по албанским гудуркама, чак и у време када је Југославија званично капитулирала, јер су у његовом саставу углавном били људи из Пљеваља, Пријепоља, Бијелог Поља и њихове околине.

За санџачког сељака је губитак слободе био тежак удар и није му било јасно шта се ту још може учинити. Извесно је било да наступа — како се то онда говорило — безвлашће, када је Комунистичка партија уложила напоре да у јединствени фронт окупи родољубе и да народ поведе у борбу, пошто сам није знао одакле треба да почне. Тај задатак пао је поред осталих у Срезу миленешевском (Пријепоље) Душану Томашевићу.

У условима, о којима је напред говорено, агитација сваке врсте, сем живе речи, унапред је осуђена на неуспех, јер је село било неписмено. Због тога је Томашевић прибегао једном већ раније уобичајеном начину пропаганде, који се у пракси показао користан, тј. писању песама у духу народних. Те су песме, доста брзо, лакше него било какав политички плакат, вербално прелазиле у народне масе и постојале њихова својина. А то је било једини могућ и успешан начин пропаганде у патријархалној средини у којој је радио Душан Томашевић. Ово утолико пре, јер је врло уменино у те творевине уносио „херојску моралну свест ослободилачког хуманизма“², а као што је познато народна маса у томе стваралаштву, њој блиском, врло лако налази једну од својих битних тачака и упоришта. Наша народна песма је одавно била васпитач и мобилизатор — „главно оружје којим прости, неписмени, тешко угњетени српски народ распламсава своју ослободилачку борбу“³, па је у том духу писао и Томашевић.

3. ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ ДОГАЂАЈА ЗА ВРЕМЕ НОБ-Е У ПРИЈЕПОЉУ И ОКОЛИНИ

Да би се схватила садржина поједињих песама, а и њихова историска вредност, потребно је учинити макар и краћи осврт на важније историске догађаје о којима песме говоре.

У току јула 1941 започеле су у Санџаку борбе противу италијанских и усташких јединица које су стационирале на овој територији, па и у околини Пријепоља. Али, почетком септембра италијанска команда је овамо упутила знатан део својих снага, да би пресекла повезивање партизана из Санџака са одредима из Србије. Тако је дошло до низа нових борби у Срезу миљешевском, јер је непријатељ, користећи јаке гарнизоне у Пљевљима, Пријепољу и Новој Вароши, насрнуо из разних праваца на ову територију. Истина, непријатељ је успео, захваљујући техничкој надмоћности, да запоседне важније комуникације, али је у брдовитим и планинским теренима успешно одбијан скромним партизанским снагама, као, например, у селу Каменој Гори, где је почетком 1942 формиран Милешевски батаљон. Камена Гора је уствари чинила унеколико главну отпорну базу све до краја месеца маја 1942, када су се овдашње снаге морале повући због ситуације на осталим фронтовима према Чајничу, Горажду и Фочи, куда је 8-II-1942 отступио и батаљон „Максим Горки“, који се у то време налазио у овим крајевима. Колико је тада покрет био развијен говори чињеница да је 1 маја 1942 у Каменој Гори одржана једна од дотада најмасовнијих манифестација у Санџаку, којој је присуствовао и ондашњи Милешевски батаљон. Међутим, већ 6 маја, овај батаљон је упућен на положаје према Колашину. Користећи овај моменат, прилично снажне непријатељске снаге наступиле су на ово село из неколико правца, али су 17 маја уз помоћ Златарског ба-

² Д. Недељковић, Улога народне песме у Вуковој културној револуцији и методолошко питање разликовања рационалног, револуционарног језгра народне уметности и културе, Гласник Етнографског института Српске академије наука I, Београд 1952, 3.

³ Д. Недељковић, нав. рад, на нав. месту.

таљона, Грабске чете и касније приспелог Пренђанског батаљона, до ногу потучене. Јуна 1942, када се Милешевски батаљон повлачио према Босни, у селу Глибаћима, код Пљеваља, погину је његов командант Добрица Баковић и Свето Пејовић. То је прилично деморализало један део бораца овога батаљона, а посебно одлазак у нове и непознате крајеве, далеко од својих кућа, тако да се око 35 људи из овога краја вратило у своја села. Њих су касније, јуна 1943, Италијани интернирали прво у Пљевља, потом за Цетиње, а одатле у Албанију у концентрационе логоре. Јуна 1942, по одлуци старијег руководства вратила се једна група Златараца који су из гериле нападали и узнемирали непријатеља у позадини. Са том групом Душан Томашевић је, који се и сам налазио у герили на своме терену, одржавао чврсте везе, добијао од њих вести, летке и други пропагандни материјал. Без обзира на тешкоће и опасности које је са собом неминовно доносио герилски начин живота, Томашевић није узмидао. Он је боравио по разним селима и пркосећи непријатељу враћао борбено расположење породицама над којима је непријатељ чинио насиља.

Током 1943 борбе су по Санџаку поново оживеле, особито после тзв. четничког похода на Босну, када је непријатељ до ногу потучен. У септембру 1943 ослобођено је и Пријепоље. Ситуација се унеколико изменила после капитулације Италије, када су Немци запосели све важније комуникације у Санџаку, па и Пријепоље. Додуше, сем градова и путева које им је обезбеђивала тзв. „муслуманска милиција“ и делимично четници, све друго се налазило углавном у рукама Народно-ослободилачке војске. Због тога је јануара и марта 1944 дошло у више мањака до сукоба Треће санџачке бригаде са Немцима дуж комуниција Пријепоље—Бијело Поље и Пријепоље—Пљевље. Ове санџачке јединице сменила је Пета краишака дивизија, која је на овом сектору до ногу потукла јаке делове немачке „Принц Еуген“ дивизије. Некако тих дана, пошто је отишao у оперативну јединицу, и сам Томашевић⁴ је погинуо износећи заосталог рањеника.

⁴ Душан Томашевић-Бирко рођен је 1920 у селу Велика Жупа код Пријепоља (НР Србија). Основно занимање била му је обрада земље. Члан КПЈ постао је 1940. У Народноослободилачку војску ступио је 1941 и остао у њој све до погибије 1944. Похађао је гимназију у Пријепољу. Пешачио је ради школовања дневно око 20 километара. Школу је ради слабог материјалног стања морао напустити у петом разреду гимназије. Још у средњој школи је припадао напредном покрету, а по напуштању исте ради са ЈВ. Миодраговићем. Године 1939 основао је у своме селу легалну омладинску организацију, сеоску пољопривредну задругу и задружну књижницу. После окупације Југославије од стране Немаца постаје један од активних организатора устанка у своме крају, што му је донело огромну популарност. У пролеће 1942 постао је секретар Среског комитета Комунистичке партије и члан Обласног комитета. При повлачењу партизанских снага из Санџака у Босну, он остаје на окупиранију територији, али се не предаје, већ ради као илегални политички радник. Окупатор покушава да га ухвати, али му не полази за руком. Једнога дана око 200 Италијана и припадника фашистичке муслуманске милиције опколили су га. Томашевић се тукао са њима око један сат. Затим је скочио у Лим, по зими га препливао и тако успео да избегне обруч који се све више стезао. Том приликом је наишао на четничку заседу на другој обали Лима, али је и њих избегао. За читаво време окупације шири покрет, ствара народне одборе, оснива организације народног фронта и Комунистичке

У оваквим условима непрекидне борбе народна песма је била „реч српског сељака“ и „човека из блата и опанака“ којом је он вајао велике своје ослободилачке ликове⁵. Али, Томашевић је тој песми морао да дâ и идеолошку линију коју је он као комуниста и организатор добро знао. Једино се постављало питање како да та линија прорде у свест народа и да постане народна својина. Томашевић је за ту сврху изабрао песме које су и по духу и по менталитету одговарале датој средини, из које је и сам поникао, а коју никада није напуштао бар за дуже време.

4. САДРЖАЈ ТОМАШЕВИЋЕВЕ ЗБИРКЕ

Рукописну збирку коју је испевао Томашевић, са још нешто докумената и забележака из партијског рада, сачувао је Драго Стиковић. Она садржи 27 песама⁶ неједнаке вредности и различитих врста. Има 10 песама у десетерцу са укупно 380 стихова, 16 у осмерцу са 590 стихова и један „врабац“ — политичко сатирична песма од 223 стиха.

Обзиром на садржину и главни циљ који је кроз њих Томашевић поставио, тј. окупљање народних маса у борби за слободу, група десетарачких песама, без обзира што их је мали број, може се поделити на: 1. Позив на устанак; 2. Герилска ратовања; 3. Локалне борбе и 4. Освета над непријатељем.

У прву групу спадају три песме. Прва (бр. 1) описује како се војска старе Југославије спрема за рат, како су је вође издали и претпustili земљу Немцима. Друга (бр. 19) позива сељаке да униште пету колону и њихове помагаче. Они који су уз непријатеља окарактерисани су као издајници нације, а они који су заведени непријатељским лажним обећањима позвани су да се врате док је још време. Трећа песма (бр. 22)⁷ говори радницима и сељацима како је свако „ковач своје среће“, те да се одлучно треба борити противу непријатеља свих врста. Скреће се пажња да је робовање национална срамота и да су дани чекања „избројани“. Кроз ову песму је упућен позив женама и омладини да ступају у борбу и помажу партизане са храном и оделом. Такође се устаје противу верског рата, који је, истини за вољу, у неколико мањова плануо између мусулмана и православних у Санџаку.

Герилско ратовање приказано је у једној садржајној и дубокој песми (бр. 15). Ту је уствари обраћен моменат када се група Златараца по специјалном задатку вратила у свој крај (а са том групом, како смо видели из претходног поглавља, Томашевић је читаво време одржавао живе везе), да узнемираша непријатељску позадину и колико толико

партије. У лето 1944, намучен герилским илегалним животом, на своју руку одлази у оперативну јединицу. Тада је на фронту, износећи заосталог рањеника и погинуо. Због свега тога Савезна народна скупштина га је прогласила 20 децембра 1951 за народног хероја.

⁵ Д. Недељковић, нав. рад, 6.

⁶ Песме у рукопису немају пагинације. Ја сам их преписао оним редом којим су биле срећене када сам збирку први пут видео, па их по томе реду и нумерисао.

⁷ Ова варијанта је објављена у књизи: Гусларске народне песме о неким догађајима из НОБ (сакулио П. Ш. Влаховић), Београд 1955, 30.

обуздава непријатељска недела над народом. Уствари, описан је задатак који су герилци добили и с поносом извршили, без обзира на све недаће, јер, посматрајући њихове подвиге, становништво овога краја сквата да наше горе, како би рекао Његош, још нису замукнуле и да још увек има наде у коначно ослобођење.⁸

Само четири песме опевају локалне борбе. Песма бр. 13 је почетак једне опширније десетерачке песме, коју аутор по свој прилици није успео да заврши. Дата је у њој тренутна ситуација у којој Немци „чрном тамом обавијају“ Европу и „гутају“ мале народе. Али и у том уводу песник је дирнуо најосетљивију тачку санџачког сељака: мајке и очеве којима убијају синове а сестре остављају без браће. Песма бр. 9 саопштава како су у селу Седобру Италијани опколили и убили Љубишу Миодраговића, партиског руководиоца Среза миљешевског, заједно са још двојицом Бојовића, који су се са њим налазили.⁹ Песме бр. 4 и 21 заједно служују посебну пажњу. У првој се описује борба на Каменој Гори, која се одиграла 15 маја 1942, а у другој догађаји који су из тога проистекли. Изгледа да је песник хтео посебно да нагласи недела која непријатељ чини становништву, и да истакне како партизани, јер су заштитници тога становништва, хладнокрвно сачекују противника, да му у погодном тренутку нанесу смртоносан ударац. Да је којим случајем Пренћански батаљон (који песма ипак не заobilази под називом „Плевљаци“) стигао мало раније, пораз би за противника био много тежи. Но, без обзира на то, битку је непријатељ изгубио, па се због тога окомио и на четнике. У њих више нема поверења, већ се ослања на Сулејмана Пачариза, познатог под именом Хоџа Пачариз, озлоглашеног зликовца, који је са прилично јаким одредом тзв. „мусиманске милиције“ стационирао у Хисарцику (село код манастира Милешева) и до последњег дана верно служио окупатора, јер им је циљ, како и песма каже, био исти: борити се против комуниста.

У групу песама које описују освету над непријатељем спадају само две. У песми бр. 23 борци, заједно са Велибором Љујићем, прослављеним, омиљеним и у песмама често опеваним ратним командантом из Санџака, заветују се да ће осветити Љубишу Миодраговића. Међутим, песма бр. 12 приказује како отац, кога су ухватили Немци, учи малолетног сина (јер су му непријатељи и мајку стрељали) да иде у партизане да освети родитеље. Међутим, Слободан, мали јунак ове песме, опколјен је од Немаца пре него је доспео до партизана. Њега то ни најмање не збуњује. Напротив, у сукобу убија њиховог капетана, а њега Немци зверски убијају¹⁰.

* * *

Нешто бројнију групу у Томашевићевој збирци сачињавају песме испеване у осмерцу. То је разумљиво, јер су оне погодније за певање у маршу, као корачнице. Има их 16. Разноврсније су од десетерачких,

⁸ Варијанта објављена у књизи наведеној под напоменом 7, стр. 48.

⁹ Варијанта објављена у књизи наведеној под напоменом 7, стр. 37.

¹⁰ Видети песму бр. 1 у прилогу овога рада.

па су неке и лепше (например бр. 11, 24). Њих можемо поделити у пет група: 1. Позив на устанак; 2. Окупаторски терор над народом; 3. Борбе; 4. Погибије појединих личности и 5. Сентиментално родољубиве.

На устанак позива само песма бр. 20. Она се обраћа омладини, позивајући је да ступи у борбу:

„Само напред, срца смела,
Запевајмо песму нову,
Нек се буде наша села“.

Терор окупатора описују четири песме. У њима је изражена народна тежња да се што пре ослободи од страних и домаћих непријатеља. Односе се углавном на период из 1942 и 1943. Наиме, после повлачења партизанских јединица са ове територије настали су страховити прогони њихових породица и свих оних који су било чим помагали Народно-ослободилачку борбу. Становништво су, као што то песма бр. 7 каже, задесиле несреће:

„Од четника шубараша,
Од хрватских злих усташа,
Муслиманских харамбаша“.

Аутор није заобишао ни интернирање оних тридесетак бораца Народно-ослободилачке војске који су се током 1942 на своју руку из оперативних јединица вратили кућама. Напротив, истакао је како су их Италијани на превару похватали а потом ухапсили и затворили у плевальску цамију. Ти су људи доживели исту судбину као и други ратни заробљеници, јер их прво прогоне за Џетиње а потом интернирају у италијанске концентрационе логоре. Посебно је наглашено да живот у концентрационим логорима није нимало лак. Јадиковање становништва у Санџаку на окупаторски гнев изражено је у песми бр. 14. Али је, исто тако исказано и схватање како народ замишља своје ослободиоце и како их жељно очекује. Насупрот непријатељу, у њиховим редовима влада слога, не постоји реч „моје“ већ је све заједничко, нема међусобних гложења, живи се другарским животом. Најзад, у песми бр. 26 приказан је сурови фашистички режим због кога становништво моли Врховног команданта да са својим борцима истера непријатеља и ослободи земљу. Врховни командант од добровољаца који су приспели формира нове јединице ослободилачке војске.

Мање више, свака песма из Томашевићеве збирке пројекта је борбом и борбеним духом. Ипак, кроз пет песама су описане локалне акције. У песми бр. 5 изложена је једна од многих битака за Пријепоље, које овога пута пред далеко надмоћнијим непријатељем бране само две партизанске чете. Једна песма говори како је непријатељ сазнао за 12 герилаца партизана у планини Козомору, па је одмах опколио њихов логор:

„Од четничких тешких зрна,
Све се рије земља црна.
Партизани битку бију,
Велик обруч да разбију“.

Без обзира на надмоћност непријатеља, партизани се из овог обруча извлаче. Истина, имали су три жртве (Милана Стиковића, Рајића и

В. Пурића) или је и непријатељ скупо платио своју дрскост. Напад на утврђени италијански гарнизон у Пљевљима децембра 1941 опеван је у песми бр. 16. Посебно су истакнути подвизи појединача, чета и батаљона, као и храбра погибија двојице дурмиторских команданата. Песма бр. 25 рекло би се да је по ритму далеко снажнија од ових о којима је досада било речи. Трећа санџачка бригада, у којој је највише бораца из овога краја, тренутно се налази у Босни. Она се тамо храбро бори, па ће ускоро, пошто ослободи Босну, доћи у Санџак. Лако је схватити са каквим ће еланом ти људи поћи да ослобађају своје домове и то пред Четврту непријатељску офанзиву, када се чула јека топова са Неретве, па је то стиховима исказано:

„Кад Санџаку крену своме,
Пред собом ће све да ломе“.

Пред њиховим налетом окупатор ће бити уништен, а заједно са њим и домаћи непријатељи. Последња песма (бр. 27) из ове групе описује један од врло значајних догађаја из 1944, када су јединице Пете краишке дивизије на превоју Јабука (Шанинов Крај и Ђурђеви Врхови, између Пљеваља и Пријепоља), недалеко од села Камене Горе, потукле делове чувене немачке „Принц Еуген“ дивизије. У тим борбама је изгинуо тако велики број Немаца, да се касније никада више нису усудили да пре-
дузму било какав поход против села Камене Горе.

Песме које описују погибије појединачних личности односе се углавном на људе из шире и уже околине Пријепоља. Песма бр. 6 говори о Драгу Дивцу, из села Диваца, који је маја 1944 погинуо код Мојковца. Песник кроз стихове моли Драга да поздрави Љубишу Миодраговића и обавести га о стању борбе у Милешевском срезу. Песма бр. 8 описује погибију Алексе-Бећа Ђиласа, који је погинуо приликом једног напада на Рибаревину на мосту преко Лима код Бијелог Поља. Уствари то је само једна варијанта више о смрти овог народног борца који је касније проглашен за народног хероја. Песма бр. 18 хронолошки региструје имена људи и места на којима су погинули борци Милешевског среза. Далеко од тога да је листа исцрпљена, али их има приличан број.

У збирци су и три сентиментално родољубиве песме. Песма бр. 11 дочараја дирљив амбијент партизанске болнице смештене, — не-
схватљиво за савремени начин ратовања а за партизанске прилике одвише реално, — у једној штали на крају села. Уз добовање кишних капљица по дашчаном крову („уз музику хладне кишне“), идилу коју је Томашевић често слушао у своме родноме крају и уживао у њој, рањеник пише писмо мајци. Неписмена мајка даје писмо другоме да јој прочита. Син је извештава да јој је јуче погинуо Рајко, а да је данас и он рањен. Рањеник моли, као што приличи патријархално власпитаном детету, да поступи према старици, да не очајава за синовима, већ:

„Храни мајко трећег сина,
Тражиће га домовина“.

Најемоционалнији је завршетак песме. То је уствари општи мотив, сличан ономе из мајке Југовића, који изражава „тврдо срце“, честу

реалност наших патријархалних крајева, где љубав према домовини надвладава бол за изгубљеним синовима. О Љубиши Мидраговићу настало је у Санџаку много корачница, јер је његова смрт значила губитак за цео крај. Али је ретко која дирљива као она што се нашла у Томашевићевој збирци (бр. 17). Најзад, у песми бр. 24 — најлепшој, по мом убеђењу, и са лирског и са општевечанског осећања — девојка спаја љубав према веренику и према отаџбини. Верениково отсуствовање пада јој врло тешко, али, обзиром да нема слободе њихов би живот, резонује она, био несрећан. Зато га моли да бије непријатељ све док их не истера из земље. Може ли бити снажније поенте од оне коју је песник дао:

„Чувај, драги, отаџбину своју,
Ја ћу љубав и моју и твоју“.

А такви стихови били су често извезени на марамицама, рукавицама и цемперима које су им веренице слале.

* * *

У Томашевићевој збирци се налази само један „врабац“ (бр. 3) са 223 стиха. У време рата, на бројним културно-уметничким приредбама, које су приређивале било локалне, било групе Народноослободилачке војске, на слободној територији, често су опеване најновије вести. Те „врапаше“ састављале су или групе или појединци, те је са њима кроз шалу и разноврсне пародије почињало извођење програма. Ту се, место заморних говора, сликовито, кроз стихове, износила најновија политичка ситуација датог момента. Обзиром да је „врабац“ из Томашевићеве збирке врло јасан у политичком погледу, и да приказује целокупну ондашњу ситуацију, можда би и то био разлог да га је он саставио. Први пут је отпеван на једној приредби у селу Ивању априла 1943. Врабац саопштава да су партизани прешли Дрину и да Италијани беже пред њима. Њиховом налету се не могу одупрети ни четници које су Италијани оставили у заштитници, јер њихове одреде сачињавају присилно мобилисани сељаци. Напомиње и то да су Пријепоље бомбардовали савезници. Надаље се износе успеси партизана и позива становништво на свеопшту борбу.

Овакав начин пропаганде био је познат и у другим нашим крајевима, па песме ове врсте нису ретке. Оне су обухватиле све актуелне проблеме у датом тренутку и дugo се препричавале у народу.

5. ЗНАЧАЈ ТОМАШЕВИЋЕВЕ ЗБИРКЕ

Томашевићева збирка песама има вишеструки значај. Пре свега она је добрым делом идеолошки одразила огромне напоре које је становништво Милешевског среза у заједници са суседним крајевима и осталим нашим покрајинама улагало кроз четврогодишњу борбу за слободу. То је данас, иако локалног значаја, сигуран историски извор по коме се може проучавати, како смо видели из трећег поглавља овога рада, новија историја Среза милешевског.

Ове су песме послужиле у првом реду као користан пропагандни материјал за окупљање широких народних маса у борби за слободу. Широки пламен народног устанка који је обухватио ове крајеве, развио се, поред осталог, и под утицајем ових Томашевићевих песама. Оне су уствари биле она искра коју је, како би рекао Његош, нашао удар у кремену, а народне масе прихватиле и даље распламсале у ехо велике народне револуције.

Ако сагледамо Томашевићеве песме у целини, не по њиховој естетској вредности, која је, одмах можемо рећи, слаба, већ по ономе што оне одражавају, јасно је да претстављају значајан историски извор из кога се види утицај Комунистичке партије на слободарске традиције нашега народа, јер је Томашевић као трезвен земљорадник, а уз то партиски руководилац, све то знао да доведе у склад, посебно да прикаже борбу маса за успостављање народне власти.

Ове су песме, по нашем мишљењу, имале огромну васпитну улогу, особито међу омладином, која их је гутала и са њима пркосила непријатељу. Приказано је учешће деце у револуцији, затим омладине оба пола, старијих, па су чак описане и мајке, и то оне просечне санџачке старице, које су читавог свога века зебле над породом. Кроз ову збирку, која је по свој прилици стихијно настала, од догађаја до догађаја, Томашевић је у првом реду желео да истакне све слабости окупатора и домаћих непријатеља, посебно њихово нечовештво према голоруком народу, затим недостатак идеолошког циља за који се непријатељ бори, и на концу, слабу унутрашњу војну организацију, особито домаћих непријатеља. С друге стране, настојао је да охрабри голоруки народ да се успешније и организованије супротстави непријатељском терору и да не поклекне на тешком путу ка извођењу слободе. Гнев окупатора у Санџаку био је прилично жесток, јер су се ту на једној страни преплитали окупаторски интереси а у исто време сукобљавали и интереси домаћих непријатеља. Сви су они желели да под својом управом имају Санџак, а маса муслиманског живља, заведена од неколико обесних каријеристички расположених вођа, да је дошло време рестаурације или оснивања нове Турске. Санџачком становништву причињавао је незгоде још један моменат. Наиме, овде има, како се сматра, нешто више жита, воћа и стоке него у суседним планинским крајевима, па је и то привлачило разне војске да ту стационирају.

Томашевић је главни акценат бацао на подизање борбеног духа. Њему је било јасно да је непријатељ технички надмоћнији од партизана, без обзира на то што су ови други имали јаче морално оружје и идеолошки циљ за који се боре, јер су водили борбу за ослобођење народа. Њему је било добро познато да се људи врло често устежу, па понекад и колебају пред снажном непријатељском војном силом. Због тога је настојао да кроз песму подигне дух код људи и да кроз примере, које је свако знао, увери становништво да „ни Немцима није раоник на трбуху, већ и за њих куршум пријења“ — како су често у време рата, после првих немачких пораза, говорили санџачки сељаци. Зар би у том смислу пропаганда било које врсте била снажнија од оне:

„Не помажку тенкови ни кола,
Кад их наша сусретне патрола“.^{10a}

Захваљујући томе, ти исти голоруки санџачки сељаци, за које се говорило да се не виде „из блата и опанака“, тукли су и у више махова потукли са својим шареним сељачким торбама, које су биле једини магацини њиховог снабдевања, снажне, технички најмодерније снабдевене, моторизоване јединице Хитлеровог Рајха.

Томашевић је знао да ратни сукоби захтевају људске жртве и да тим жртвама треба на неки начин изразити захвалност. А зар би се могао подићи било какав монументалнији споменик тим мученицима-херојима, величини њиховог дела и срца, ако не онај који ће их овековечити кроз песму, чији је садржај постао део општег народног усменог стваралаштва. С друге стране, то је била скромна морална награда која је колико толико тешила породице из којих су вековима „викли мријет“ и где је младом покољењу деценијама — како би рекао Његош — жества долазила много пре него дорасте до бојне опреме.

Сетимо се само лика мајке, који је са изванредном реалношћу ојртан, свакако не без основа, јер је стваралац имао пред очима стотине и хиљаде таквих ликова. То је она просечна санџачка старица са смеђураним лицем, које свакодневно шиба оштар ветар невремена или стежу сурове планинске зиме. Све би то она лако пребродила да је у души ћеши шта ће бити са њеним синовима, оним око чега је деценцијама руке савијала, стоички подносила глад, немаштину и друге недаће, само да пород после себе остави. Па ипак, у одређеним друштвено историским условима, она је поносна што су њени синови на бранику отаџбине. Њу политика много не занима, али је и душом и срцем уз своје синове. Чак и у тренутку када јој саопштавају да су синови погинули, савладава бол, јер га ублажава љубав према отаџбини. Није ово никаква вештачка, поетски измишљена фигура, већ сушта реалност средине у којој је смрт од куршума, поготово на бранику отаџбине, сматрана нечим узвишеним кроз дуги период наше историје, а у ратним данима постала саставни и свакодневни део живота. Над том сликом угаслих живота стезале су се песнице за освету, па је и та мајка својим држањем и говором, често несавесно била најјачи пропагатор на окупљање бораца у борбу за слободу. Са изванредном хладнокрвношћу, али са још већом раном на срцу коју је проузроковао губитак порода, она ставља писмо у недра, у попрсје пртене кошуље, да га „на срцу“ чува. Може ли било шта од овога бити реалније? Упркос туге, уз натчовечанско савлађивање бола, она старачким гласом, који је умекшаја жалост, додаје:

„Ја бих сина прежалила,
Не бих за њим сузе лила,
Кад би само могло бити,
Да знам ко ће победити“.

Томашевић је, као што видимо, нашао пута и начина да за покрет заинтересује најшире народне слојеве, јер је употребио средство које је најбрже продрло у сваки кутак ове патријархалне средине. С друге

10a Видети песму бр. 1 у прилогу овога рада.

стране, Томашевићеве творевине постале су саставни део усмене народне књижевности краја, јер је песма од појединца који ју је испевао, па до онога од кога се она данас бележи, морала претрпети низ измена¹¹, а стварање појединаца и колектива толико је међусобно условљено, да се о чисто једном или другом стваралаштву не може говорити.¹² То најбоље потврђује случај песама о којима је напред било речи. Оне се и данас певају међу становништвом и сматрају искључивим народним творевинама, јер су ти стихови у условима рата били „реч српског сељака“ којом је вајао велике своје ослободилачке ликове.¹³ Условљеност појединачног стварања и колектива чини органско јединство, јер у неком другом крају, где народна песма нема неки значај, бар не песма ове врсте, Томашевићеви стихови, па ма како били лепи, никада не би постали саставни део усмене народне књижевности дотичне средине, а у Санџаку су прешли у народ без тешкоћа.

6. ОРИГИНАЛНОСТ ТОМАШЕВИЋЕВЕ ЗБИРКЕ

Без обзира на то што је ова рукописна збирка од 27 песама сачувана и после Томашевићеве погибије, може се претпоставити да је он није испевао, већ само записивао једну песму за другом онако како је коју у народу чуо. Па ипак, противу таквог мишљења, уколико би се оно појавило, говори више елемената. Оставимо по страни живе сведоке (Влада Жугића, например) а осврнимо се на неке објективне околности.

Пре свега, Томашевић као политички радник у оним мутним и тешким ратним данима није имао много времена за сабирање и записивање народних песама. Уосталом, чему би му оне послужиле, када су већ живеле у народу и кад се поуздано зна да није био неки пасионирани колекционар такве врсте. Његов главни задатак од кога се није одвајао био је: окупљање народа на борбу, васпитавање маса у духу даљег вођења револуције, учвршење партиских и осталих масовних организација, организовање народних одбора, формирање нових организација на територији где их је непријатељ открио, парирање напријатељске пропаганде и слично. Све то говори, а особито тешки услови илегалног живота, да се Томашевић није могао ангажовати и на бележењу народних умотворина. Напротив, живот у герили дозвољавао му је да с времена на време у биваку напише по неки стих, знајући да је одувек у нашем народу, бар у његовој већини, песма била средство које је позивало и окупљало на борбу за слободу, стим што је таквој песми Томашевић увек давао одређену партијност. У спису Милорада Веруовића: Хроника бивше ивањске општине¹⁴, читамо да је песму, како је он назвао „Другова нам много паде“, а која је у прилогу нашег рада означена под бр. 18, још јуна месеца 1942 партиска организација села Диваца умножила на

¹¹ М. Можашевић, Из партизанске народне поезије у Санџаку, Зборник радова Етнографског института Српске академије наука 1, Београд 1950, 53.

¹² В. Драшковић, О савременој народној поезији... Зборник радова Етнографског института САН 2, Београд 1951, 281.

¹³ Д. Недељковић, нав. рад, стр. 6.

¹⁴ Рукопис Историског архива ЦК СКС бр. 490/57.

„гештетнеру“ и тако пренела по народу. Ово није случајно, ако се повеже са чињеницом да је партиски руководилац читавог овога краја био Душан Томашевић-Ћирко, и да се у то време налазио у герили баш у овоме селу.¹⁶ Слично је и са песмама које певају о догађајима у Каменој Гори (бр. 4 и 21). Наиме, у Хроници Народноослободилачке бробе за Велику Жупу и села у њеном саставу¹⁷ између осталог, хроничар каже, да је њен аутор „према причању преживелих бораца највероватније Душан Томашевић, а намењена је гуслару, који ће вековима певати и казивати поколењима и о овом јуначком подвигу Народноослободилачке војске, који се одиграо овде у Каменој Гори.“¹⁸

Зар све те околности, о којима је напред било речи, најбоље не сведоче да је аутор ове рукописне збирке Душан Томашевић-Ћирко, и да је она преко њега са одређеним задатком доспела у народ.

Посебно је питање колико је овакав начин пропаганде Томашевићева оригинална идеја, или је он за то већ имао узора и пошао једном испробаном стазом? О томе се може говорити. Извесни подаци говоре да је сличних појава било и на другим странама много раније. Тако је, например, херој Сава Ковачевић још 1936 испевао гусларску песму у којој су народним језиком каналисане тежње Комунистичке партије.¹⁹ Има много сличних песама насталих пре ослободилачког рата, нарочито оних што су се певале на излетима, у колу, на манифестацијама и демонстрацијама. Многе од тих песама објављене су по разним илегалним часописима и листовима па одатле преношene у народ.²⁰ Њихово место настанка били су универзитети, затвори, илегални састанци и остали скупови напредне омладине.²¹ Ни у непријатељским концентрационим логорима, где су услови живота били више него ужасни, тај дух стварања народне поезије није слабио. Напротив, коришћена је свака могућност да се кроз такву врсту песама популарише Народноослободилачка борба.²² Или још бољи пример. Стихови Јунзу Међедовића, испевани у суседном крају ономе у коме је радио Томашевић, постали су народна својина²³.

¹⁵ М. Веруловић, Хроника бивше ивањске општине, Рукопис у Историском архиву ЦК СКС бр. 490/57, стр. 36.

¹⁶ Рукопис Историског архива ЦК СКС бр. 443/57, стр. 23.

¹⁷ Хењаш Јусуф, Хроника Народноослободилачке борбе за Велику Жупу и села у њеном саставу, рукопис у Архиву ЦК СКС бр. 443/57, стр. 23. Хењаш се у хроници позвао да је ову песму преписао из збирке Гусларске народне песме о неким догађајима из НОБ, која је наведена под напоменом 7 овога рада. Али, код Хењаша је непотпуна. Без обзира на то, карактеристично је напоменути његово сазнање да је исту испевао Д. Томашевић и поред тога што у поменутуј збирци стоји само да је песма узета из архиве Драга Стиковића.

¹⁸ В. Дранковић, нав. рад, 282.

¹⁹ Н. С. Маринновић, Из борбе за слободу, Цетиње 1949, 91—92.

²⁰ Н. С. Маринновић, нав. рад, 94.

²¹ Н. С. Маринновић, нав. рад, 105.

²² Преговарало се са селом Миочем код Бијелог Поља да његови становници приступе покрету. Али, десничари, вође села, нешто су затезали. Међедовић је на то њихово затезање одговорио шаљивим стиховима у истом тренутку:

„Ој Миоче, нека чочек,

Ела гледај, те се предај.

Ђаво ће те понијети“.

Данас нико у народу не зна ко је аутор ових стихова и ако се они добро памте.

Исти је случај са познатом корачницом у којој је описан прелаз Сутјеске и пробој непријатељског обруча, у којој се истиче горостасна фигура Саве Ковачевића.²³ Данас мало ко зна да је те стихове написао Станко Мрђеновић и објавио их у листу „Партизанска ријеч“ бр. 1 (Колашин 1944), иако су се певали такорећи од Тимока до Соче и од Триглава до Ђевђелије после ослобођења као чисто народна песма.²⁴ Сличан је случај са многим песмама Алексе Шантића, Бранка Радичевића, Бранка Ђопића и других стваралаца наше уметничке поезије, које су у овом или оном виду постале део усмене народне књижевности. Па и такве се песме, без претеривања, могу избројити на прстете. Народ не прима оно што није саставни део његове душе, израз његовог схватања, расположења и воље у одређеном моменту. Он не трпи калупе, поготову не у усменом стваралаштву. Он има свој израз. Не треба ићи даље од Пријепоља, па чак ни од Томашевићевог родног села Велике Жупе, па да се одмах види како је у народу опеван сваки важнији моменат из живота. Наиме, Томашевићева рођена сестра Милица, удата Несторовић у Севојну, каже да је код њих све изражено у стиховима, па ако треба и шаљиво.²⁵

7. НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ОДНОСУ ИНДИВИДУАЛНОГ И ЗАЈЕДНИЧКОГ СТВАРАЊА НАШИХ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА

Претходним поглављем покренут је сасвим случајно и један оштији проблем ширег значаја, о којем овом приликом треба рећи неколико речи, јер је у тесној вези са постављеним питањем. Улога појединих личности у стварању наше народне поезије, као што показује и овај случај, није тако незнатна. Треба се сетити старца Рашића, Анђелка Вуковића, Вуковог деде Јоксима и стрица Томе, Подруговића, Вишњића и других²⁶, чије су творевине постале саставни део усмене народне књижевности, па ће бити јасно да је допринос таквих људи био врло велики. „Тако ја мислим — каже Вук Каракић — да какав Подруговић данас чује најгору песму, он би је после неколико дана казао онако лепо по реду, као што су и остале његове песме, или је не би никако ни упамтио него би казао, да је то будалаштина која није за памћење ни за казивање“.²⁷ Ми смо и сами унеколико сведоци, а свако од нас, ко се бави прикупљањем народне поезије, приликом бележења сусрео се на терену са оваквим стваралаштвом појединача, јер, да се опет послужим Вуком, „каоогођ што један човек љеши и јасније говори од другога, тако и пјесме пјева и казује. Рђав пјевач и добру пјесму рђаво упамти . . . а

²³ Текст гласи: „Изнад ове страшне хуке,
Стрмоглаво пиште „штуке“. . .
Ал је Сава херој прави,
На чело се војске стави,
Па повика из свег гласа:
Зеленгору заталаса . . .“ итд.

²⁴ Упореди *H. C. Мариновић*, нав. рад, 103.

²⁵ *M. Томашевић*: нав. рад, 74.

²⁶ *B. Сиј. Каракић*, Српске народне пјесме IV, четврто државно издање, Београд 1932, IV, VIII, XI, XIV, XVIII.

²⁷ *B. Сиј. Каракић*, нав. рад, стр. XXII.

добар пјевач и рјаву пјесму поправи према осталима које он зна²⁸. Скоро сваки преносилац или певач додаје или изоставља извесне стихове, или комбинује од већ познатих из ранијих песама нову варијанту, или по угледу на народну пева своју песму. Илустрације ради потсетићемо на спевове црногорског владике Петра I, затим Хекторовића, Гундулића, Качића-Миошића, Симе Милутиновића-Сарајлије, Његошево „Огледало српско“ и бројне друге песнике, чији су стихови у одређеним условима постали саставни део усмене народне књижевности. Стваралаштво такве врсте није престало ни касније.²⁹ О догађајима из балканских и Првог светског рата настало је више песама, од којих је многе испевао Радован Бећировић Требијешки са Дурмитора и Јакша Влаховић из Мојковца³⁰, а таквих народних певача има и на другим странама.³¹

Песме овакве врсте, које су по угледу на народне певали појединци, настајале су, као што и овај Томашевићев случај показује, понекад у одређеним друштвено-политичким условима, с одређеним политичким циљем, ради успешније политичке револуционарне пропаганде међу сеоским живљем. Таква песма, коју су певали појединци, замењивала је политички плакат сваке врсте, постала саставни део народне поезије, а аутор је остајао незапажен. Поменули смо Саву Ковачевића који је такву песму испевао још 1936 године.

Дакле, улога појединца у импровизацији песама које касније постају народне, особито у ослободилачком рату, несумњиво је велика. Ево за то још неких доказа. Екипа Етнографског института Српске академије наука открила је у Призрену, у породици Тунић, оригинал рукописа познатог партизанског „врапца“, који су за време рата испевали двојица омладинаца, Миле и Ицо, од којих је последњи, Ристо Тунић, био и секретар скојевске организације у илегалности.³²

Појаве овакве врсте нису ретке у народу и њих има, верујем, прилично и то на разним странама, али о њима није много писано. То потврђују и неке објављене збирке. Одмах по ослобођењу изашла је у Загребу 1945 збирка десетерачких песама о догађајима из НОБ-е, под насловом „За слободу“, од Митра Попаре, народног певача. Ове песме су убрзо пренете у народ далеко преко граница територије на којој су настале, тако да сам их у више махова слушао од појединих гуслара у Санџаку, или од нових насељеника у појединим војвођанским селима који су овамо по Другом светском рату дошли из динарских крајева.

Многи талентованији гуслари и песници стварају нове варијанте о појединим догађајима из Народноослободилачке борбе. Тако је, например, недавно испевао поменути Р. Бећировић подужу варијанту о Сутјесци, која је са независно испеваном варијантом Данила Поповића,

²⁸ В. Сић. Каракић, нав. рад, стр. XXII.

²⁹ Р. Бећировић, Пјесме борбе ропства и слободе, Никшић 1927; Мојковачка битка, Никшић 1927 и Никшић — Беране 1938.

³⁰ Битка на Вихри планини и Мојковачка битка 1915 године.

³¹ Цејешко Рихтман, Чичак Јања, народни пјевач са Купреса, Билтен Института за проучавање фолклора у Сарајеву I, Сарајево 1951, с. 33—40.

³² Д. Антонијевић, Партизански скојевски „врабац“, Црвена звезда, Београд 4. VIII. 1959.

службеника из Вршица, ушла у репертоар многих наших гуслара, исто онако као варијанта Јакше Влаховића, земљорадника из Мојковца, о погибији двојице Ракочевића, првобораца из његовог краја. Таквих песама има дosta и у области Дурмитора.³³

Када је реч о доприносу појединача богаћењу наше народне поезије, треба поменути и тзв. „успомене“, које је у космајским селима (Шумадија) после Другог светског рата открио проф. Б. Дробњаковић. То су уствари песме извезене или исписане бојом на платну и постављене на гробове покојника. Певале су их, везле или писале жене, односно девојке, онако како су знале и умелe, прво изгинулим војницима од 1941 наовамо, а касније и другим, само не старијим особама.³⁴ И ове су песме, без обзира на то што су их појединци испевали, постале касније саставни део народног песништва дотичног краја.

Погрешно би било закључити да појединци импровизују само епске песме. Импровизују се и лирске. У Словенији је, например, током НОБ-е настао велики број уметничких песама које су касније постале део усмене народне књижевности.³⁵

Као што је напред наглашено, примера овакве врсте има више и на разним странама, али су они малобројнији у односу на народну масу, јер је та маса носила и чувала кроз векове своје усмене умотворине. Требало је да се стекне више момената, па да та песма од појединца који ју је испевао, прође кроз народно чистилиште, претрпи потребну метаморфозу, добије неопходна општа места, која чине посебну драж народних песама, и тек тада постане саставни део праве народне књижевности, као што је уосталом случај и са овом Томашевићевом збирком, из које је сигурно свака песма у народу претрпела извесна скраћења или допуне, па се тако прилогодила средини којој је намењена или у коју је допрла.

Додуше, често је и колективно народно стваралаштво, јер је много оних песама које су, по свему судећи, постале на скуповима, у колу, певањем у двостиховима, поготову када је реч о осмерачким песмама и корачницама које превлађују у поезији Народноослободилачког рата. Ево неколико примера. Крајем 1942, баш на терену где се Томашевић налазио у герили, дошло је на свадбу код Михаила Ружића у село Дивце неколико четника из суседног села Страњани, под планином Јадовником код Пријепоља. Док су четници пили и веселили се у кругу својих суседа, омладина села Диваца, огорчена што људи из њихове околине сарађују и помажу окупатора, извргавала их је руглу стиховима који су тога тренутка настали:

„Опанчићи, четничићи,
Без ракије сирочићи,
Без мезета гладне птице,
Без Немаца кукавице“³⁶

³³ В. Драшковић, нав. рад, стр. 297 и даље.

³⁴ Б. Дробњаковић, „Успомене“ на гробовима у Космајским селима, Гласник Етнографског института САН I, Београд 1952, 179—203.

³⁵ Р. Хроваћин, Партизанска песем, Љубљана 1953, 213—229.

³⁶ М. Веруловић, нав. рукопис, стр. 40.

Овакве појаве колективног стварања стихова нису усамљене. Њих је често било баш на терену на коме је радио Ђирко.

Није редак случај да су девојке своју љубав према Народноослободилачкој борби испољавале кроз импровизирану песму на прелу и селу, у колу и игри, уз ситан девојачки вез, па чак кроз такве стихове износиле и ватрене жеље да што пре сазнају шта је са партизанском борбом, особито у натпевању са онима који су били супротног мишљења. Певајући такве и сличне песме, особито оне које су говориле о борбама и жртвама претрпљеним у дотадашњим бојевима, а које су уједно давале снагу за нове подвиге, окупљала се омладина из разних суседних села на прославу 1 маја 1942 која је организована у селу Каменој Гори.

Исти је случај са једним општијим мотивом из песме бр. 24. У њој је описана љубав девојке према војнику на фронту, а песме такве врсте нису усамљене, већ се сретају и по другим нашим крајевима, посебно код омладине у насељима на планини Златару. Многе од тих песама, како каже Хилмија Хасанагић, настајале су из двостиха које су девојке везле на марамицама, шаловима или рукавицама, пре него су их слале својим вереницима, браћи или рођацима на фронт. Због тога би на овакав начин, колективног стваралаштва требало обратити посебну пажњу, јер док се не разјасни то питање, неће се тачно разјаснити ни начин настајања наше народне поезије.

Чињеница је да су песме из Томашевићеве збирке прешли у народ, али то још увек не значи да је он био једини стваралац поезије у томе крају. Много је више оних песама, за које се конкретно зна да их је испевала омладина на бројним конференцијама у току и после рата, а Томашевићеве песме су само прилог свему томе, и то прилог који је створен са одређеним пропагандно-васпитним циљем. Других претензија по свој прилици Томашевић није имао.

8. ЗАКЉУЧАК

Ако укратко сагледамо напред изложено, јасно је да су многе околности могле и морале навести Томашевића на импровизирање песама које су постепено прелазиле у народ и посталаје колективна народна својина. Оне су могле бити врло лако прихваћене од масе народне, пошто су и по духу и по садржини одговарале средини којој су намењене, а појавиле су се у правом моменту, када их је маса жељно очекивала, јер су биле нове по садржају. С друге стране, оне су својом садржином испуњавале основну намену, тојест одразиле су идеолошку линiju Партије у датом моменту, регистровале важније догађаје и корисно послужиле у популаризацији Народноослободилачког покрета. Посматране са те стране, иако естетски слабе, ове песме имају велику документарну вредност, особито као зборник на основу кога се може пратити колико су данас те песме измене у народу, скраћене или проширене у односу на садржину коју им је дао аутор.

Али, је за нас значајно и то да на конкретном примеру можемо пратити улогу једне личности у импровизацији песама које су у одређеним условима постале саставни део народне књижевности. Ипак би било

сувише смело инсистирати да је наша народна поезија дело појединца а не колективна. Томашевићеве песме су у Санџаку прихваћене само због тога што су се појавиле на прекретници два значајна периода и што су у том моменту одразиле општенародне жеље испољене у борби за слободу. Уосталом примери наведени у претходном поглављу говоре да је много више оних песама које су настале колективно, на заједничким скуповима. Штавише, може се на терену иći од случаја до случаја и констатовати колико је учесника стварало једну песму. Томашевићу није био циљ да буде један од стваралаца наше народне поезије. Он је то радио на дохват, како му је шта у којој прилици затребало. Конкретно, о партизанском продору из Босне, ослобођењу и савезничком бомбардовању Пријепоља Томашевић није створио еп, који би природно требало очекивати, већ напротив „врапца“ — шаљиву, политичку сатиру кроз коју је изнео најважније политичке и друштвене догађаје тога времена. Ово можда и због тога, што гусле у овоме крају немају ону улогу и популарност као у суседном бродаревском и бјелопољском. Стога је вероватно код Томашевића мање десетерачких, које су се углавном рецитовале, а нешто више осмерачких песама. Ове последње имале су предност, јер их је лакше певати у колу, при покрету, из гласа, без пратње музичких инструмената.

Колико су ове песме данас распрострањене у народу, није био предмет расправе овога пута. То ће касније показати упоредне студије, али узредно треба напоменути да их већ цитирају скоро све хронике народноослободилачке борбе које се односе на овај крај. Многе је побележио проф. Мојашевић на својим научним екскурзијама.³⁷ То је вероватно најсигурнији доказ њиховог данашњег постојања, без обзира на то што им је аутор остао непознат за ширу народну масу. Можда је само случајност хтела да се ова збирчица, драгоценна као докуменат, сачува упркос свих ратних недаћа, тешког живота у герили, наступања и отступања у ратним операцијама и свим оним тешкоћама са којима је скопчан рад једног револуционарног радника у периоду када свуда око њега букићи немилосрдни пламен рата. Она је драгоценна утолико, јер остаје за науку трајан докуменат од кога се може поћи у расправљању многих питања везаних за настанак поезије Народноослободилачког рата.

³⁷ M. Mojašević, Из партизанске народне поезије у Санџаку, Зборник радова Етнографског института 1, Београд 1950, 51—75.

ПЕСМЕ ТОМАШЕВИЋЕВЕ ЗБИРКЕ

1

На хиљаду девете стотине,
Четрдесте и прве године,
У пролеће мјесеца априла,
Народна је заплакала вила.
Српски војник у борбу се спрема,
Незнајући да му мјеста нема.
У рат народ поведоше вође:
Да им Хитлер ту што лакше прође;
Да би могли генерали наши,
И са њима петоколонаши,
Са Хитлером руку испод руке,
Бројећ Србу свакојаке муке.
Мајка сина одгојити не смије
Ако Немцу до колјена није.
Српску дјецу прогоне и бију,
На улицу изиђи не смију.
Али изрод све то с болом прати,
Па оружја у руке се лати.
Па кад Немци на Руса удрише,
Поштени се Срби сакупише,
Партизанске чете формираше,
Свом народу тврду ријеч даше:
Да све Њемце по земљи побију,
А и оне што шњима штурују.

2

Једно јутро сунце грану,
Талијанска војска бану,
У то наше село мило,
Што се њима јаду дало
И у срце стра задало.
Старешину села траже,
Наређење да му кажу.
Од тог нашег команданта,
Траже тридес' милих брата.
На Јабуку сви одоше,
Па се више не вратише.
Они тужни невесели
У зелену траву сјели.

У Пљевља их отјераše,
У цамију затворише.
Ту су били два три дана,
Скупиште их са свих страна.
Осмог јула прије зоре,
Спремише им камионе.
Кад засвира црна труба,
У њих сједа тридес' друга,
Па их возе све низ ћаду,
Пријепољу малом граду.
Одатле их други прате,
Неће кући да се врате.
Па их воде Подгорици
На Цетиње у тамници.
Кило хљеба триста лира,
Њима јадним нема мира.

3

Птица врабац свуда скита,
Све му кажу ко га пита.
И четник се нашпо ето,
Да за ово пита лето:
„Иマル' суше или кише,
Шта код њега о том пише“?
Питају га тун на крају:
„Дал новости вратци знају?“
Па нека је и срамота,
Пито би' те нешто с фронта!“
Али мене брига мучи,
Шта са Дрине нешто хучи?
Сад се врабац накостреши,
Тешко му је да се реши
И четнику о том јави,
Прешли Дрину партизани:
„Ја сам јуче дош'о с Дрине
И видео чете њине“.
У томе им нема мере,
То је војска сваке вјере.
Сви једнаке носе знаке,
Баш сви звјезде петокраке.
Бидех многе Талијане,

Ал' су брзи сви без мане.
Сваки своју спрему баца,
За њим чета магараца;
Па их својом ватром штити,
Даби могли избегнути.
Те магарце лудак води,
То Ђуришић бјеше горди.
Сад нациста не би био,
Кад би гђе гођ кожу скрио.
А за њиме плаче Бајо,
Сигурно се тај покајо.
Погрешио куд је пошо,
Јер не може наћи Моша.
Шта ће четник сад да ради!?
Пропануће сви од глади,
Ако неће ти за лире,
Да од мазги млеко сире".
Тада четник врапча пита:
"Познаје ли Калајита?
„Како не знам полу стару,
Позно бих га по самару.
Код њега је мука везља,
На врату му мала стельја,
Па га мучи када бежи
И од зора јадан режи.
Његов одред куда који,
Слабо га се који боји".
Све ми врапче кажеш вешто,
Да те питам јоште нешто,
Јер баш за то имам вољу,
Да ми причаш о Пријепољу,
И њихове што су вође
Дал' и један с Дрине дође?
Опет врапци на глас, цичу
И новости ове вачу:
„Крај поднис једног листа,
Ту четника виђех Хреста.
Шуму брсти као коза,
Сад путује и без воза.
У руци му празно дебе,
При бежању смета шкембе.
При бежању ко луд збори:
„Ко ме ово наговори?
Ми грађани баш смо луде,
Што гонимо шумске људе.
То сељаку треба дати,
Макар да се штогод плати,
А ми ћемо као школци,
Позадински бити борци.
Нека нам се Срби диче
Скрајаћемо разне приче".
Виђох одред Кијачине,
Сви блатњави као свиње,
Јер од ватре партизана,
Ваљали се по њивама.

Сигурно је то Никола,
Брат му дебел ко у вола.
Том лопову сад је жао,
Муслимане што је клао.
А сад би му добро дошли,
Кад би са њим Дрини пошли.
И сад 'ушка муслимаце,
Да с њим гоне партизане,
Свуда брбља као креја,
Срб' пропаде од Јевреја.
Госпођа му туј од Ниша,
Неће Дане без слаткиша.
А за наше старе владе,
Трошила сам чоколаде.
До сад сам се добро снашо:
Талијан ми даво брашио.
Од сељака отмен масти,
То су биле моје части.
По задњици мерим даре,
Одмах сељак даје паре.
А да видиш саде јада,
Распала се сва бригада.
Треба имат двије чисте,
Па чекати комунисте.
Чух из масе, рече неко:
„Брат ће тебе штитит Сретко.
Тај батаљон има јаки,
Кад се пљачка уме сваки".
Јабучани и Звјездани,
Спасиће се ко и лани.
Јес, имају једну ману,
Одмах беже Талијану.
Баш је Сретко батли среће,
Слабо војску на фронт креће.
Сад Милицко Клемпер пише,
Да се народ мобилише.
И тај јунак српство брани,
Лумпујући по кафани.
Тај је гори од каплара,
Кад га падне да шамара.
Клемпер има пшапску чету,
Познат је целом свету.
Учене су то барабе,
Неће смиром ни од бабе.
Ти су крали ћевапчиће,
Из подрума разно пиће.
Улицама сваки свија,
Краду ствари из авлија.
За тур сваког ти повуку
И с децом се често туку.
Радовић се с њима шета,
Они за њим као псета.
Кад их пусти тај на село,
Продужује своје дјело.
Ал' да видиш Милош Пиња,

Млејко лоче као свиња.
Позна'м Воју командира,
Од свијех се одабира.
Тај умјешно шпицлов краде,
Боље него таксе Раде.
Милојко им савет дава
И редовно васпитава.
Тај фашиста стари што је,
Ова борба тешка му је.
Од те борбе слабо спава,
Јер га тешко забрињава.
Мамицу му снашли муке,
Неће више клати ћурке.
Оцу противу није лако,
Сад престати ето тако,
Да продаје воде разне.
И грађанке сад без шале,
Талијане много жале:
Ко ће с њима сад да шета,
А у току овог лета?
Исправне су до сад биле,
Доктору су одлазиле.
Оне знају само оно,
Кад Талијан каже „боно“.
На јавност се вести дају,
Четници се свуд предају.
Радовића Тал'јан зове,
Да му каже речи ове:
„Зар сад, болан, није вера,
Уз'о сам те за свог кера.
Па кад мене тешко дође,
Да ми твоја банда пође“.
Сад Клемпера вата зима,
Комуниста кол'ко има?
Та је вијест грдна муга.
Шаљи писмо до Јурука
И остале разне стране,
Пушиџама у Страњане.
Једно писмо до Миланка,
Његова је чета јака.
Чета јака, три војника,
Сва тројица бескућника.
Али нико глас не чује
Што Радовић поручује,
И што болан штапче гони
Да му с' војска одмах створи.
Четничима није мило,
Знају што је лани било.
И ћи Дрини нема каде,
Партизан ће бити саде.
И ово је сада важно,
Свуд се прича није лажно,
Црногорски то Глас пише,
Италија мобилише.
Да за младог Петра краља,

Борити се Србу ваља.
Та парола, мисле, добра,
Да се и то сад опроба.
Али, Србин сит је свега,
Па напушта сваки њега.
И многи се шуме лаћа,
Партизани то су браћа.
И многи се теши само,
Нисам никог зафркаво.
Новости су те пренели,
Дошли неки бомбардери.
То је ваљда мода нова,
Да се варош бомбардова.
Ту акцију знаће боље
По други пут Пријепоље.
Двије бомбе то је мало,
У чаршију што је пало.
Ал' је, ипак, било нешто,
Што господа крије вешто.
Свуда видиш као кладе,
Свалили се за ограде.
Ко јарац се многи дере,
Биће жена да га пере.
Усмрђеле све салоне,
Господина панталоне.
Да одлетим биће гр'ота:
Треба вести с руског фронта.
И тамо се Хитлер пати,
Ко ће Русу цевап дати.
Биће бруке овог лета,
До Берлина да се шета.
Зато и ми на све стране,
Помозимо партизане.
Па кад опет код нас дође,
Нек фашиста није овђе“.
Ту поруку свак нек чује,
Коју врабац поручује.

Свуда се прича и около шапће,
Ових дана партизани шта ће?!
Партизане хоће да опколе.
То говоре што четнике воле.
Четничке се многе жене смију
Партизане хоће да побију.
Пострељаће партизанске вође.
Опростиће који кући дође.
То се деси половином маја,
Сваки жури из својега краја.
Сваки пита за Камену Гору.
Ту, казују, иду да се боре.
Логорују у четничко село
И ту своје показују дјело:
Бију људе а силују жене.
Сельак пита: „Зашто бијеш мене“?

Тада четник продере се јако:
 „Не говори сунце ли ти жарко“.
 Кад удари поново зама'не:
 „Код тебе се партизани'ране“.
 То су дела четничке господе,
 Многе људе и на силу воде.
 Тек ујутру око девет сати,
 Тад се наша извидница врати.
 И извести да четници иду,
 Колоне се про Јабуке виде.
 Митраљези шуме испитују,
 Патролама својим не вјерују.
 Партизани Другог златарскога,
 Не пущају метка ни једнога.
 Сутра ћемо, данас нећу битку,
 Тако Слабо куририма викну.
 „Један курир одмах за Пљевљаке,
 Кајки, банде четничке су јаке“.
 У то доба и четници стижу,
 Само прасак и галаму дижу.
 Колика је та Камена Гора,
 Свудје пљачкаш завирити мора.
 По селима ниђе нико нема,
 Све побјегло осим стarih жена.
 Ту се види какви су ти људи,
 Сам размисли па онда просуди.
 Тек ујутру петн'естога маја,
 Уста народ од овога краја
 „Сви на ноге, прави Србин ко је,
 Да гонимо издајице своје,
 У том стиже Перуничк Milе,
 Чини смотру партизанске силе.
 Партизани стигоше са Граба,
 Нече метка опалити џаба.
 Туј се војsci наређења дају,
 Командири сви заповест знају.
 Још се банда по селима мути,
 Што ће бити ни један не слути.
 Шесн'естога око осам сати,
 Партизани отпочеше звати:
 „Издајници, причекајте само,
 Што је ваше, ми ћемо да дамо?“
 Поче борба, само зрна цичу,
 Партизани ура, напред, вичу.
 Четници се нађоше у чуду,
 Ако сада опколjeni буду.
 Десно крило отпоче да бежи,
 Сад Бојовић од љутине режи.
 Вади пиштоль, опет назад враћа,
 Ал' по зади притиснула браћа.
 Лево крило и оно оступа,
 Сваки како та је борба глупа.
 Шпијун Шћепан види своје јаде,
 Борити се више нема каде.
 Бежи Шћепан са дугачком брадом,

С партизаном срете се Обрадом,
 Оста мртвих и велика плена.
 С чим се јадни похвалити могу:
 Кијановић ишчаша ногу,
 Па га неки међу собом вуку.
 Партизани митраљезом туку.
 Не гледају камена ни бара,
 Кијачини остала шубара.
 Од бjeжања суво грање крши,
 И тако се ова борба сврши.
 Партизана два су се ранила.
 Ћука Владу тад смо сахранили.
 Њих остале испод многе смрче,
 Неки мртав неки рањен хрче.

5

Оћу да ти кажем саде,
 Ђе нам један другар паде.
 Изгубисмо друга фина,
 Баш Шебека Драгутина.
 У кrvavom паде боју,
 На вароши Пријепољу.
 Бе четничка банда бјеше,
 Наше чете налећеше.
 У два сата прије зоре,
 Отпочеше да се боре.
 Са главице једне мале,
 Ђе се банде закопале,
 Поставиле митраљезе,
 Да убију ко најзе.
 А са нашег десног крила,
 Борба се је отворила.
 Туј баталјон други бјеше,
 Пријепоље заузеше.
 Али нашој чети таде,
 Наређење хитно паде,
 Да се коса заузима.
 То је било мило свима,
 Па сви наши соколови,
 Поећеше ко орлови.
 Ал' четници кукавице,
 Побјегоше са главице.
 Повикаше њине вође:
 „Бјеште док нам снага дође.
 Док за ову нашу муку,
 Калајту кажем Вуку,
 Јер је задо тврду вјеру,
 Недам варош пролетеру“.
 Код њега је тврда вјера,
 Он се бори за Хитлера.
 Опет исте издајце,
 Похваташе све главице.
 Сад настаде тешка зона,
 Од четничких батаљона,

Јер четнички баџач бије,
Ове наше чете двије.
Ал је наша храбра чета,
Тешки баџач њој не смета,
На овоме положају,
Јер бункери ту имају.
Дат распоред по шанцима,
Овим нашим јунацима.
Два сата се борба води,
Да се варош ослободи.
Ал' успеха ту немаде,
Четничке су јаке банде.
Таде један баџач пуче,
Драгутину у наручје.
Од њега је он настрадао,
Разнесе му лице младо.
А са десна и са лева,
Дружина му приђе верна,
Драгутине мили брате,
Твоја чета остављате,
Јер прилика та испаде.
Ал' се у нас ти понадај,
Док постоји твоје чете,
За тебе ће бит освете.

6

Кад се сетим Драга Дивца,
Морам бити сузна лица.
Друга Драга партизана
И његових тешких рана,
На Мојковцу што је пао,
За слободу живот дао.
И на неке Војне Њиве,
Бе су тешке борбе биле.
Погоди га судба клета,
Тек осамн'ес' беше лета.
Драго, брате, поздрави Љубишу,
Партизани не маре за кишу,
Но се боре и дању и ноћу,
И скоро ће до слободе доћи.
И кажи му ће се битке бију,
Те га мисли, знадем, притискују.
Испричай му све о нашем срезу,
Са Русијом ми имамо везу.

7

На све стране глас се чује,
Како народ јадикује,
Јер су народ снашли јади,
Од пљачкашких разних банди:
Од четника шубараша,
Од хрватских злих усташа,
Муслиманских харамбаша.
Тешке муке народ трпи,

Фашизам му крвца припи,
Јер га пљачка, јер га хара,
И за народ пакост ствара.
Гоне, хапсе, Србе чисте,
Ал' највише комунисте.
Издајницим' целог света,
Комунисти сад су мета.

8

Да ти кажем, друже, тачно,
Зашто ми је чело мрачно,
Што су сузе у мом оку,
Имам тугу предубоку.
Из нашега дивног јата,
Изгубисмо једног брата.
Украде нам изрод њега,
Друга борца најбољега.
То је соко Вилас Бећо,
Немам над ким, бих га свећо.
Нема кога да убијем,
Да поганску крв пролијем.
Да онако храброг лава,
Зар шпијунска плати глава.
Опет плаћен не би био,
Све шпијунке кад б' побио.
Издајнике српског рода,
Што за новац образ прода.
Што за новац Италије,
Свога брата крвицу лије.

9

Прво јутро после Крстовдана,
У Седобро ето Талијана.
Опколише то читаво село,
И крваво починише дело.
Убише нам ту најбоље људе,
За то зверство треба да се суде.
За та зверства читав Санџак чује,
Те јунаке народ оплакује.
Запамтиће окупатор клеми,
Јер наш народ уме да се свети.
За фашисте беху црни дани,
Кад почеше туђи партизани.
Убијају што народу шкоди,
Ком партија у томе их води.
На све стране јуре наше чете,
Нема нико у том да их смете.
Друг Љубиша и два Бојовића,
Бјеху жртве наших Бранковића.

10

Код четника наста буна,
Извештаји од шпијуна.
На планини Козомору,

Партизани на одмору.
Нема много, дван'ест друга,
Неке борба бити дуга.
Бацићемо доста снага,
Уништити треба врага.
Издајници целог среза,
Крену с два три митральеза.
Тек што бјеше пола дана,
Скољен логор партизана.
Од четничких тешких эрна,
Све се рије земља црна.
Партизани битку бију,
Велики обруч да разбију.
С Козомора до Златара,
Погинуше три другара.
На Бистрици малој реци,
Срушише их њини меси.
Друг Рајића и Пурића,
И Милана Стиковића.
Успомена нек нам стоји,
Да падаше ко хероји.
Даше живот за слободу,
Напаћеном свом народу.
Нек запамте издајници,
Светиће се бољшевици.

11

На крај села у шталици,
Партизанској у болници,
Уз музику хладне кишке,
Рањен Бранко писмо пише.
Милој мајци борац јавља,
Да је чета сва поздравља.
Кад је сунце залазило,
Мајци писмо долазило.
Мајка га је отворила,
Па свом сину говорила:
„На зло мајци то мирише,
Дед, прочитај, што ми пише“.
„Хоћу, хоћу, слатка мати,
Све ћу теби прочитати“.
Прве речи изговара:
„Не плачи ми, мајко, стара.
Судбина је тако хтјела,
Немој бити невеселा.
Твоја туга није мала,
Два хероја ти си дала.
Два примера своме роду,
Да се боре за слободу,
Под барјаком друга Тита,
Зато буди поносита.
Јуче ти је Рајко пао,
За свој народ живот дао.
И ја добих тешку рану,

Да нам бољи дани свану.
Синак те је поздравио,
Кад је млађан умирао,
Да не жалиш за њим, мајко,
Јер је јунак био Рајко.
Четовођа, прави борац,
Неуморни млади борац.
Душманима кости знао
И крвника уништаво.
На бункеру јуришао,
Храни мајко, трећег сина,
Тражиће га домовина“.
Слуша писмо мајка стара,
Па овако проговора:
„Ја бих сина прежалила,
Не бих за њим сузе лила,
Кад би само могло бити,
Да знам ко ће победити“.
Па у недра писмо стави,
Да на тугу заборави.

12

Петровац се чудно окитио,
Све јунака жуљевитих шака,
Са мегдана младих партизана.
А Њемац је њега опколио.
Под топлотом сунчанога огња,
У заседи мали Слободане,
Слуша песму метака уз гране.
Праште пушке да се земља тресе,
А топови да се небо луља.
Горе села као каранфили,
А Немци се крвљу окитили.
Бела стаза довела силнике,
На заседу малог Слободана,
Пробила се чета партизана,
Пробила се до слободних страна,
Али, нема малог Слободана.
А кад виђе мали Слободане,
Да ће њега скоти ухватити,
Својој пушци стаде говорити:
„Мој шарићу, буди јање мирно.
Сад ће мене скоти ухватити“.
То изусти и метак испусти,
Капетана са земљом састави.
Хватати га силовито Немци,
Па питају малог Слободана:
„Ко је тебе, кучко, научио,
Да нам габаш нашег капетана“?
Стадоше га Немци миловати
И мртву му мајку проклињати.
Питају га силовити Немци:
„Ко је тебе пушку даровао,
Да ли мати, да ли деда стари,
Да ли отац, да ли партизани?“

Проговора мали Слободане:
 „Није мати, нити деда стари,
 Нити отац, нити партизани.
 Јуче ми је мати погинула,
 На стрелишту вашем миловању.
 Отац ми је јуче погинуо
 Од метака из наших пушака.
 Никог јадан ја на свету немам,
 До јунака у гори зеленој.
 Ни он ми је није даровао.
 Ја сам ову пушку отимао,
 На јуриш из усташких шака“.
 Удрише га кундаком по глави,
 Бели зуби синуше по трави.
 Не јауче мали Слободане,
 Нити плаче, нити јадикује,
 Већ се диже у лице им пљује
 И говори дивљим барбарама:
 „Јуче отац на самрти био,
 Двије ми је речи беседио:
 О мој сине, врела грмљавино,
 О мој огњу, заплитана снаго!
 Муте ми се моје очи драге.
 Ја ћу моје очи заклошти,
 А ти ћеш ме борбом осветити.
 Слушај сине што ти бабо забори,
 Наш се народ за слободу бори.
 У гори су момци изабрани,
 Од старога рода јуначкога,
 Погубиће скота немачкога
 И свакога ко се силом брани.
 Из те крви расту правде дани.
 Буди с њима весело ти било“.
 Када су га Немци саслушали,
 Мучили га три бијела дана,
 Док су они вијећи вијећали,
 Како ће га бити и мучити.
 Кад су прошла три бијела дана,
 Из главе му очи извадили
 И на крушку затим обесили.
 Од жалости сунце помрачило,
 А звезда се јато разиграло
 И на земљу с грмљавином пало.

13

На хиљаду девете стотине,
 Четрдесет и прве године,
 У пролеће месеца априла,
 Ајдаја се бјеше појавила:
 Из Берлина, из срца Њемачке,
 Жельна крви, терора и пљачке.
 Па се крену на све четири стране,
 Стаде гутат све народе мале.
 Адолф Хитлер, ајдаја проклета,
 Он се крену на све стране света.

Црна тама обави Европу,
 Многи народ зачвили у ропству.
 Многа мајка оста кукавица,
 Мила сеја без брата својега,
 Стари отац без сина једнога.

14

Причај, вило, са тих страна,
 И мал' игде партизана.
 Муче ли се по горама
 И оне ли брзо к нама,
 Јер крвнички нож нас боде,
 Треба да нас ослободе.
 Плаче Санџак, плаче дика,
 Од усташа и четника.
 Фашистичког тог терора,
 Не запамти Црна Гора,
 Као Павла Ђуришића,
 Бая, Драже и Лашића.
 Проговора бјела вила:
 „Ја сам јутрос с њима била
 И сједјела у логору,
 На планини Дурмитору.
 Гледала сам большевике,
 Партизане без разлике.
 Слушала сам час читања,
 Лењинова васпитања.
 Слушала сам другарицу,
 Како забори за правицу.
 Гледала сам колективе
 И другарски како живе.
 А највише од свега тога,
 Што другарска влада слога.
 И најлепше од света што је,
 Што немају ријеч „моје“.
 Ништа „моје“, него „наше“,
 То се мени допадаше.

15

Полећело јато соколова,
 Са Љубишње и њених врхова.
 Они лете по врху планина,
 За њих нема брда ни долина.
 Куд год лете, све је њима равно,
 Јер су гњездо оставили давно.
 Прелећеше преко воде Лима,
 На Златару одморише крила.
 То не били сиви соколови,
 Већ то били санџачки синови.
 Све герилци, најбољи војници:
 Све Златарци, дивни омладинци.
 Посетише своје родно место
 И Бистрицу, партизански престо,
 Тужан народ своје руке шири:

„Ве сте браћо, јесте ли нам живи?
 Ви сте наша и понос и нада,
 Ви сте наша република млада.
 Ми за вами пролјевамо сузе,
 Непријатељ слободу нам узе.
 Однесоше све што смо имали,
 А ми тужни ко да смо заспали,
 Па гледамо како душман носи,
 Наше мајке и очеви боси.
 Они бију старе и нејаке,
 Они газе партизанске мајке.
 Наметаше свакојаке муке:
 Пребијају и ноге и руке.
 Ове муке нису нам од бога,
 Већ изрода нашега народа,
 Калајита кукавице старе,
 Који душу пронаде за паре.
 И онијех који са њимиду,
 Од народа који се не стиде.
 Сви четничко име који носе,
 Са срамотом они се поносе.
 Кад четници за герилце чуше,
 Слегоше се к'о да су без душе.
 Сваки каже да је поштен био,
 Нисам ником шамар ударио.
 Куд год Брашњо са одредом пође,
 Ту герила прије њега дође.
 Куд год своје пошаље курире,
 Они му их похватају живе.
 Извештаји ништа им не важе,
 Герилци им курире претраже.
 Јадан Брашњо, јадни ти војници,
 Разбиши те златарски герилци.

16

Полећела два сокола,
 Са планине Дурмитора.
 То су били храбри борци,
 Оба бјеху Дурмиторци.
 Па одоше да се боре,
 За слободу земље ове.
 Вук и Душан то су били,
 За слободу крв пролили.
 Вук Кнежевић из Шарана,
 Сва му војска одабрана.
 Због жалости и због бриге,
 Дохватих се ове књиге,
 Да споменем прошле дане
 И другове партизане.
 На Пљевљима што су били
 И другове изгубили.
 На два сата прије зоре,
 Отпочеше да се боре.
 Бацач оре и граната,
 Руши куће са два спрата,

Не познаје ни брат брата.
 Бацач оре, земљу рије,
 А рефлектор свуда сије.
 Из централе пламен лиже,
 Докле Јакшић Митар стиже.
 Са својијех тридес' друга,
 Све бораца и хајдука.
 Под централом рањен стоји,
 И другове своје броји.
 Ухвати га страшна туга,
 Јер му паде много друга,
 Све бораца и хајдука.
 Неки стоји, неки гледа,
 Напријед му ватра неда.
 Мртав Душко сада паде,
 А баталјон његов стаде.
 Затим одма зора сину,
 А Душана душа мину.

17

Кажи друже, кажи мени,
 Чи се оно гроб зелени.
 Покрај гроба расте ружа,
 Преко гроба сјенку пружа.
 И на ружи лист не жути,
 Ни мразеви кад су лутти.
 А на ружи цвет не вене,
 Сигурно су успомене.
 Е, па, кад је, друже, тако,
 За гроб ћу ти казат лако.
 То је хумка нашег брата,
 Друг Љубише с Коловрата.
 Љубиша је наша дика,
 Прво чедо большевика.
 Друг Љубиша први пође,
 До слободе да се дође,
 Да се ропски ланци скину,
 И слободе зраци сину.
 Да се пљачки на пут стане
 И фашизма да нестане.

18

Кад дођоше Талијани,
 Уста народ да се брани.
 Од фашизма и терора,
 Бранити се народ мора.
 Ком партија крчи пута,
 Започе се борба љута.
 Другова нам много паде,
 Свијет ћу ти казат саде:
 Друг Љубиша први пође,
 До слободе да се дође.,
 Да се пљачки на пут стане
 И фашизма да нестане.

Да се ропски ланци скину
И слободе зраци сину.
У тој борби паде први,
Фашистичке жељан крви.
Наша борба све се шири,
Чете воде командири.
Омладина сва се диже,
Дан слободе све је ближе.
Пушку узе борбу води,
Да се ропства ослободи.
Изгубисмо друга добра,
Друг Нинчића из Седобра.
И Пушицу из Страњани,
Цела чета њих сахрани.
Ти другови ту падоше,
Усташе их пострељаше.
То се зверство платит мора,
Нема брате поговора.
Још нам једна паде 'тица,
То Милован бјеше Шпица.
У Бранчиће он настрада,
Четничка га убија банда.
Њега жали цела Жупа,
Као борца, не мангупа.
А чувена издајица,
Богдановић и Пушица,
Предадоше наше људе,
Талијани да им суде.
Вранић Анта и друг Влада,
Непријатељ мучи сада.
Ал' за навек нема брата,
Нема друга Вранић Анта.
Код Прибоја у Сочиће,
И туј су нам издајице,
Приђоше нам изненада,
Два Ђерића ту нам страда.
Два Ђерића и Ђоковић.
Ту нам паде и Влаовић.
И ако је Војо мали,
То партизан бјеше прави.
Још четничка бјеше жеља,
Да се Војо у Пљевљима стреља.
Четници га дају Талијану,
Све за лире и проклету 'рану.
Четничка нам још уништи рука,
Добра друга, Владимира Ђука.
Главног штаба наређење дође,
Да се одмах на Мојковац пође.
Место звано Бојне Њиве,
Ту разбисмо чете њине,
А дадосмо жртве нове:
Друга Света из Дренове;
Из Диваца Драга Дивца,
Храбар јунак мрка лица.
Политички бјеше чете.

Два Човића с Бојних Њива,
Сад их црна земља скрива.
Покрај Таре у Глибаће,
Остаде нам много браће.
Талијанска каубица,
Нашу војску стално буди.
Тешке жртве, мио брате,
Шест погину од гранате.
Кад проклета топовска граната,
Погоди нам друга команданта.
Друг Добрица, наш командант први,
Оста мртав лежећи у крви.
Са двојицом паде Свето,
Погодига га зрно клето.
Уби Света командира,
Са Брајковца Баковића,
Светозара Смиљанића,
Партизана Рмандића,
Из Дренове соко 'тића.
И његово тело ту је,
Бе се шире љуте гује.
Све остало даље оде,
Да херојске борбе воде.
Прегазише Пиву, Тару,
Наставише борбу стару.
Ко не може тај се врати,
Непријатељ да га пати.

19

Ој, сељаци, моји мили брати,
Дошло време ваља устајати.
Сви у борбу за слободу свету,
Да чистимо ту колону лету
И остале помагаче њине,
Што зулуме и тиранства чине.
Треба народ једном да се реши,
Да са себе ропске ланце здреши.
Ко разуме што је вера света,
Ко је синак отаџбине наше,
Нека пође сад путем хероја,
Да сломимо петоколонаше,
Јер су они фашистичке слуге,
Који муче и прогоне људе.
То су оне издајице старе,
Што спремише народу подвале.
Још се тиме поносе и хвале.
Они лажу и пуни су мана,
Сви смо сити њиних обећања.
Браћо моја, истина је ово,
Ко се данас уз фашисте креће,
Тај се виште Србин звати неће.
Нека свима ово буде јасно,
Јер кајање може бити касно.
Тргните се заварани људи,
Јер ће народ праведно да суди.

20

Омладино наших села,
Сад је дужност нама свима,
Да нам буду срца смела,
Да јунаштва сваки има,
Да пођемо сви у борбу,
За слободу радног света,
Да кажемо фашистима,
Да је наша борба света.
Јер за ово светло име,
Пуно сјаја и врлине,
Целог света срца бију,
Храбра срца омладине.
Омладинци, омладинке,
Само напред, срца смела,
Запевајмо песму нову:
Нек се буде наша села.
Рујна зора већ нам руди,
Запевајмо партизани,
Нек се радни народ буди.

21

После битке на Каменој Гори,
Нов поредак треба да створи.
Код четника сад настаде криза,
Команданта хоће Пачариза.
А сад друго каку Талијани,
Ој четници, ми можемо сами.
За вас више ми немамо лира,
Играћете кад Пачариз свира.
Он ће само с њама имат везе,
Вратите нам наше митралезе.
У Санџаку нема партизана,
Милиција може остат сама.
Кад четници виде своју муку,
Поручују Калајиту Вуку:
„Калајите, а шта ћемо сада?
Пачариз ће Санџаком да влада.“
Неће бити онолико плена,
За нас, брате, и за наших жена“.
Калајиту, каку, иста плата,
Пачариз љуби као брата.
У кафанду са њим вино пије,
Много света за то му се смије.
Хоћемо ли и ми исто тако,
Партизан сад пљачкати јако?
И свраћати у њихове куће?
Биће меда и ракије вруће!
Казаћемо да смо браћа крви,
Јер Недића објаве не важе.
Тад Калајит браћи одговара,
Да ће опет бити песма стара
И линија останути иста,
Борити се против комуниста.

22

О радници, браћо, и сељаци,
Узми пушку тешки оков збаци.
Не слушајте који кажу рано,
Шта су они ми то добро знамо.
То су старе фашистичке слуге,
Удри и њих сад ти нема друге.
Они са нам крв и месо пили,
Док смо њима у ракама били.
Свак је ковач био своје среће,
Па ни данас друкше бити неће.
Но, потегни и не жали снагу,
Осигурај своју децу драгу.
Убудуће нека добро живе,
Нека она ко до сад не живе.
Нек ти децу фашиста не дира,
Кад те пљачка он средства не бира.
Боле ли те твоје деце сузе?
Што имаде непријатељ узе!
Сада немаш крава ни волова,
С борбом ћеш се отрести лопова.
За слободу не жали живота,
Робовати, та то је срамота.
Омладино, ти покажи своје,
На оружје за слободу ко је!
Лежања су изброжани дани,
Две године бију партизани.
Нек нам они лијеп примјер дају,
За слободу што се борит знају.
И ви жене појачајте борбу,
Већу ћете добити слободу.
Помажите борце партизане,
Одијелом или с нешто хране.
Оставите међу собом клање,
Лијеп пример: „Зло по Босни стање“.
Издајничке оставите мјере,
Да га питаши: „А које си вјере“?
Већ га питај: „Хоћел да се бори“?
Одмах чету партизанску створи.
Нека од сад твоја буде мета,
Ил' фашиста, ил' колона пета.
Од таквијех нек се утре сјеме,
На оружје дошло ти је вр'јеме.

23

Кличе вила са Камене Горе;
„Бе си, јутрос, друже Велиборе?
Те си јутрос, ће ти је дружина?
Жалосна вас задеси судбина!
У Седобру, крај зелена луга,
Љубишу сте изгубили друга.
Храброг друга, као горског вука,
Фашистичка угради га рука“.
Кад Велибор саслушао вилу,

Око себе сакупи дружину:
 „Ој, другови, Љубиша је пао,
 За слободу млади живот дао.
 Сви ћемо се заједно заклети,
 Осветити или умријети“.

24

Киша пада и снијег се спрема,
 Мога драгог још из војске нема.
 Отишо је пре годину дана,
 У јуначку војску партизана.
 Тешко ми је, чекати је дugo,
 Да настане оно време друго.
 Кад ће бити правда и слобода,
 За поштена у земљи народа?
 Онда ћу га дочекати млада,
 Да ми дође и мој драги тада.
 О мој, драги, ми смо ти у б'једи,
 Овај живот ништа нам не вреди.
 Терор, пљачка и насиље свако,
 Свом народу досадише јако.
 Прогоне нас жабари, усташе,
 И проклете издајице наше.
 Немој, друже, пушку остављати,
 Па кад ћеш се до века борити.
 Удри сада Швабе и Латине,
 Осветите браћу сеје миле.
 У гроб бацте српске силеције,
 Нек се барјак црвени развије.
 Нек пропјева мало и велико,
 Што се некад робље називало.
 Кад осване једно јутро мило,
 Сунце своје зраке разавило,
 Неста зиме и ето нам цвећа,
 То ће бити овога пролећа,
 Када шума почине да листа,
 Ориће се пјесма комуниста.
 О, мој драги, док год цвета цвеће,
 Јубав наша угинути неће.
 Чувај, драги, отаџбину своју,
 Ja ћу љубав и моју и твоју.

25

Кличе вила са Маглића,
 Није Босна Павелића,
 Већ Волође Кнежевића,
 Санџачкога команданта,
 На сабљу му Босна дата.
 Он бригаду Трећу води,
 Да сву Босну ослободи.
 Кад усташе све помплати,
 У Санџак ће да се врати.
 Донијеће свом народу,
 Срећу, радост и слободу.

С Волођом су див јунаци:
 Херој Мирко и Златарци,
 Велибор и Милешевци,
 Најбољи су наши стрелци.
 Кад усташе похватају,
 Све до једног пострељају.
 Друг Јакић са Пљевљацима,
 Најхрабрим сељацима,
 У Босни се храбро бори,
 Да сељачку Босну створи.
 Друг Тршић и Бјелопольци,
 Најбољи су наши борци.
 И са њима друга Језда,
 Што 'но сија ко звијезда,
 Што у јуриш ићи знају,
 И животе скупо дају.
 Да би чете храбре биле,
 Са њима је чика Миле.
 У борби је увек први,
 Фашистичке жељан крви.
 С њима прата Јевстатије,
 Што свој народ издо није.
 Кад Санџаку крену своме,
 Пред собом ће све да ломе.
 Задрхтаће издајници,
 Талијански плаћеници.

26

Са свих страна глас се чује,
 Како народ јадикује,
 Јер су народ снашли јади,
 Од пљачкашких разних банди:
 Од хрватских злих усташа,
 Мусиманских харамбаша;
 Од четника шубараша,
 Тих српскијех цицвараша.
 Тешке муке народ трпи,
 Фашизам му крвцу припи,
 Јер га пљачка, јер га вара,
 И за народ пакос' ствара.
 Са помоћу реакције,
 И пљачкашких банди свије,
 Хитлер мисли да побједи,
 С тим државу да уреди.
 Тужан народ љуто цмили:
 „Бе си Тито, друже мили?
 Бе су твоји партизани,
 Да од овог зла нас брани?
 Ти си свјесан и умијеш,
 За слободу да се бијеш.
 Свјесни твоји большевици,
 Што ће бити побједници.
 Што не ваља они косе,
 И слободу праву носе.
 Они руше реакције

И слободе све нације.
 Ти си Тито комуниста,
 Јер је твоја савјес' чиста.
 Твоја војска јесте свјесна,
 Ту поштеним има мјеста".
 Слуша Тито како народ моли,
 Како плаче, а и како цвили,
 Под теретом реакције
 И пљачкашких банди свије.
 Тито трчи на све стране
 И он купи партизане.
 Партизане храбре борце,
 Див јунаке, добровољце.
 Свјесни људи сами лете,
 У Титове храбре чете,
 Да се они храбро боре,
 И слободу нову створе.
 Те се чете свесно боре,
 Па батаљон одмах створе,
 Комунисти свесно знаду,
 Одмах створит и бригаду.
 До сада се тачно знаде,
 Да их седам већ имаде.
 Тито такву војску има,
 Победиће душманина.
 У земљи ће ред завести
 И народ ће доћи свијести.
 Па кад народ свјестан буде,
 Нехе више слушат луде,
 Од Хитлера из Берлина
 И из Рима Мусолина.

27

У пролеће првог јуна,
 Са Јабуке крену буна.

Крену буна, дигла уши,
 Да Камену Гору сруши.
 Кад су били Равној Гори,
 Стигоше им одговори.
 Краишници, браћо мила,
 Кренула је офанзива!
 Краишници, љуте змије,
 Похватајте чуке прије!
 Непознати свакој ћуци,
 Митральезе грабе руци.
 Један рафал само даде,
 Десет мртвих одмах паде.
 С Бјелог Борја баџач бије,
 Немачка се крвца лије,
 Од сванућа па до мрака,
 Ђеше борба без престанка.
 Огромна се борба ори,
 А Вуково Брдо гори.
 А ни томе није мана,
 Скољен Швабо са свих страна.
 Од Козиће на Омаре.
 С Црног Врха топи бију,
 А четници отступају.
 Партизански шарци косе,
 Немци мртве леше носе.
 А кол'ко их туне оста,
 Гавранима биће доста.
 С Прибојине крену буна,
 Мисле да је тамо вуна.
 И пред њима осматрачи,
 Дочекаше ту баџачи.
 Пролетерске бреде косе,
 А четници сукње носе.
 Партизанска пушка брише,
 Не дођоше Швабе више.

Résumé

Dr PETAR Š. VLAHOVIĆ

RECUEIL MANUSCRIT DES CHANSONS DE DUŠAN TOMAŠEVIĆ - ĆIRKO

Dans la période précédant immédiatement le début de la Seconde guerre mondiale aussi bien que durant la Lutte pour la libération du peuple, en Sandžak et dans les autres régions de notre pays fut formé un grand nombre de chansons populaires. On croyait depuis longtemps que le peuple entier était l'auteur de ces chansons. Cette opinion est, en quelque sorte, justifiée. Mais, le rôle de l'individu dans la création de cette poésie n'est pas négligeable non plus. L'auteur individuel compose une chanson dont l'inspiration et le caractère sont identiques à ceux de la poésie populaire et cette chanson, à un degré déterminé du développement social et historique, devient propriété collective du peuple. Celui-ci s'approprie une telle chanson et l'adapte à ses besoins. Ainsi, il adopta aussi ce recueil de Dušan Tomašević, un des organisateurs de l'insurrection populaire contre le fascisme allemand à Prijepolje et dans les environs de cette ville. Le manuscrit original de ce recueil se trouve conservé chez Drago Stiković, employé de Prijepolje.

Après une courte *introduction* on expose dans le *chapitre deux* du présent travail les conditions dans lesquelles se développait l'activité de Dušan Tomašević-Ćirko avant et au cours de la Seconde guerre mondiale. Le milieu patriarchal, presque illétré, était incapable de comprendre toute autre sorte de matériaux de propagande que ceux qui lui étaient communiqués de vive voix. Pourtant, la chanson, surtout si elle était d'inspiration populaire, restait fixée pendant longtemps dans la mémoire du peuple et possède une grande importance pour cette région.

Dans la *troisième partie* du travail, afin de rendre le texte des chansons plus clair, on donne un aperçu d'événements importants qui s'étaient produits pendant la Lutte pour la libération du peuple à Prijepolje et dans ses environs, tandis que le *chapitre quatre*, en rapport avec le chapitre précédent, comprend le contenu même du recueil.

Dans le *chapitres cinq* et *six* on traite l'importance et l'originalité des chansons dont les textes sont publiés dans l'annexe. Ces chansons sont

d'autant plus importantes, car elles ont contribué par leurs sujets au rassemblement d'un grand nombre d'habitants de cette région pour la défense et l'affranchissement de leur pays. Cependant, l'idée de chanter des chansons de ce genre n'est pas originale. Des chansons pareilles naissaient même auparavant dans les autres régions de notre pays.

Dans le *chapitre sept* du présent travail on a indiqué le rapport entre la création populaire individuelle et la création populaire collective. Les chansons composées par l'auteur individuel, inspirées par la poésie populaire, passent graduellement dans le peuple. Dans cette voie elles subissent des changements considérables, perdent les caractéristiques locales et expriment les tendances communes au peuple entier. Presque tous ceux qui les transmettent, y ajoutent quelque éléments nouveaux ou bien en omettent quelque chose. Il arrive souvent que la chanson ne garde que l'idée fondamentale, exprimée par le poète et la peuple modifie tout le reste. Les chansons de Tomašević eurent un sort pareil. Sur leur chemin de l'auteur jusqu'à la personne qui les dicte aujourd'hui, elles ont subi de nombreuses transformations. Sous ce rapport, le manuscrit original du recueil de Tomašević, qu'on a découvert récemment, possède une grande valeur documentaire pour l'étude comparée de ce processus.

